

# Археологічний літопис Львівської України

Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської обласної адміністрації

Інститут археології  
Національної  
Академії наук  
України

## Науковий журнал

Заснований у 1997 р.

Виходить раз на півроку

## Редакційна колегія:

головний редактор  
**Олександр СУПРУНЕНКО**,  
кандидат історичних наук (Полтава)

**Владислав АНДРИЄНКО**,  
кандидат історичних наук  
(Донецьк)

**Петро БОНДАРЕВСЬКИЙ**,  
заслужений працівник культури України (Полтава)

**Вадим ВАДІМОВ**,  
член-кореспондент Української Академії  
Архітектури, кандидат архітектури (Полтава)

**Іван ГЛИЗЬ**,  
начальник управління культури Полтавської  
обласної адміністрації (Полтава)

**Володимир КОВАЛЕНКО**,  
кандидат історичних наук,  
заслужений працівник освіти України (Чернігів)

**Ірина КОВАЛЬОВА**,  
доктор історичних наук (Дніпропетровськ)

**Володимир МІХЄЄВ**,  
доктор історичних наук (Харків)

**Олександр МОЦЬ**,  
доктор історичних наук (Київ)

**Олексій НЕСТУЛЯ**,  
доктор історичних наук,  
заслужений працівник освіти України (Полтава)

**Ростислав ТЕРЦІЛОВСЬКИЙ**,  
доктор історичних наук (Київ)

**Петро ТОЛОЧКО**,  
академік НАН України, доктор історичних наук  
(Київ)

**Петро ШЕМЕТ**,  
кандидат педагогічних наук  
(Полтава)

**Євген ШИРАЙ**,  
заслужений архітектор України (Полтава)

**Борис ШРАМКО**,  
доктор історичних наук (Харків)

## Редакція:

**Ірина КУЛАТОВА**,  
відповідальний секретар

**Олександр ТІТКОВ**,  
технічний редактор, комп'ютерна верстка

**Андрій АРТЕМ'ЄВ**,  
**Олександр УДОВИЧЕНКО**,  
**Людмила МОШИНЦЬ**  
комп'ютерний набір

**Адреса редакції:**  
Україна, 36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська,  
37, Центр охорони та досліджень пам'яток  
археології управління культури Полтавської  
обласної адміністрації  
Тел., факс: (053-22) 226-12  
e-mail: w\_darth@persik.kot.poltava.ua  
cpram@atlasua.net

**Editorial office:**  
Centre of Protection & Research  
of Archaeological Sites Culture Board  
of the Poltava Province's State Administration  
37, Komsozolska Str.,  
Poltava, 36 011, Ukraine  
(tel., fax: +380 (053-22) 226-12  
e-mail: w\_darth@persik.kot.poltava.ua  
cpram@atlasua.net

© АРХЕОЛОГІЧНИЙ ЛІТОПИС  
ЛЬВІВСЬКОЇ УКРАЇНИ,  
число 1 (11) \* 2002

© ARCHAEOLOGICAL CHRONICLE OF THE  
DNIEPER'S LEFT-BANK UKRAINE  
SCIENTIFIC MAGAZINE  
no. 1 (11) \* 2002

Видас: ВІД "Археологія" ЦОДПА



ч.1 \* 2002

## МАТЕРІАЛИ РЕГІОНАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНОЇ 150-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ К.М.СКАРЖИНСЬКОЇ (Лубни, 12-13 березня 2002 р.)

Кулатова І.М. (Полтава). Конференція, присвячена 150-річчю від дня народження К.М.Скаржинської.....	5
Пустовіт Т.П. (Полтава). Колекція Катерини Скаржинської — важливе джерело вивчення духовного життя Полтавщини XVIII-XX ст.....	6
Яненко З.П. (Полтава). Епістолярна складова архівного фонду Катерини Скаржинської.....	8
Коротенко В.В. (Полтава). Генезологічні матеріали у фонді К.М.Скаржинської (Державний архів Полтавської області).....	11
Коваленко О.В. (Полтава). Предмети дрібної керамічної пластики із зібрання музею Катерини Скаржинської.....	13
Чередник Л.І. (Полтава). Друковані матеріали Державного архіву Полтавської області про благодійницьку діяльність К.М.Скаржинської.....	15
Сапегін С.В. (с.Ковалівка Полтавського р-ну). Вивчення майданів у творчій спадщині Лубенського музею К.М.Скаржинської.....	17
Рахно К.Ю. (Полтава). Картини типу "Козак Мамай" у зібранні старожитностей К.М.Скаржинської.....	18
Кигим С.Л., Кондратенко Т.К. (Полтава). Природничі колекції музею К.М.Скаржинської.....	21
Халімон О.В. (Полтава). Екзотичні природничі експонати з колекції східних старожитностей музею К.М.Скаржинської.....	25
Бабенко Л.Л. (Полтава). Селянська реформа 1861 р. в документах фонду К.М.Скаржинської Державного архіву Полтавської області.....	28
Гавриш Р.Л. (Полтава). Просвітницька діяльність К.М.Скаржинської.....	31
Артем'єв А.В. (Полтава). Антропологічні матеріали в зібранні К.М.Скаржинської.....	34
Шевченко Л.С. (Полтава). Історичні передумови розвитку палацово-паркового будівництва на Полтавщині у XVIII-XIX ст.....	39
Коваленко Ю.О. (Глухів). Меценати і колекціонери в історії становлення глухівського музейництва.....	42
Рейда Р.М. (Полтава). Келепи в збірках музеїв Полтавщини.....	44
Лугова Л.М. (Полтава). Про відкриття виставки "К.М.Скаржинська та її колекція".....	47

## АРХЕОЛОГІЯ

Гавриленко І.М., Лугова Л.М., Мельникова І.С. (Полтава). Матеріали Гінцівської палеолітичної стоянки у Полтавському краєзнавчому музеї (з історії формування колекції).....	51
Шрамко Б.А. (Харків). Особливий тип печей скіфської доби.....	65
Берест Ю.М. (Охтирка), Кулатова І.М. (Полтава), Осадчий Є.М., Приймак В.В. (Суми), Супруненко О.Б. (Полтава). Розкопки кургану скіфського часу на Заріченському археологічному комплексі у Середньому Поворсклі.....	68
Гавриш П.Я. (Полтава). Продовження розкопок зольника № 7 в Західній фортеці Більського городища.....	72
Білозор В.П. (Київ), Гейко А.В. (Полтава). Нові дослідження на Свиридівському городищі.....	74
Горбаненко С.А. (Миргород). Зернотерка з округи Більського городища скіфського часу.....	78
Бакуменко К.І., Бейдін Г.В., Григорянц М.М., Дідик В.В. (Харків). Нові зразки скляних виробів пізньоримської доби з верхніх водозборів Сіверського Донця та Ворскли.....	81
Кракало І.В. (Кременчук). Антські старожитності з Градиська.....	85
Аксенов В.С. (Харків). Археологічні дослідження пам'яток салтівської культури у 80-90-х рр. XX ст. у Харківському історичному музеї.....	87
Приймак В.В. (Суми). Городище біля с.Ємадікіне у Посеймі.....	89
Луголок Ю.О. (Полтава). Пізньороманське житло літописної Лтави (варіант реконструкції).....	91
Осадчий Є.М. (Суми), [Покас П.М.] (Київ), Приймак В.В. (Суми). Дружинні старожитності Зеленогайського курганного некрополя.....	94
Мироненко К.М. (Полтава). Некрополь конфедератів Русі під Лубнами (за матеріалами розкопок Ф.І.Камінського 1883 р.).....	99
Берест Ю.М. (Охтирка). Історія вивчення пам'яток роменсько-давньоруського часу середньої течії р.Ворскла.....	104

Згідно з постановою Президії Вищої Атестаційної Комісії України від 9 червня 1999 р. № 1-03/7 затверджено "Перелік № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук", в якому у розділі "Журнали" за позицією № 1 виключено "Археологічний літопис Львівської України" (м.Полтава) — спеціальність історія, археологія.

## АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК САЛТІВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У 80-90-х РОКАХ ХХ ст. У ХАРКІВСЬКОМУ ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ

Речі салтівської археологічної культури в колекції Харківського історичного музею (ХІМ) з'явилися ще на початку його заснування. У більшості своїй вони походили з розкопок Верхньосалтівського катакомбного могильника, що проводилися за участю В.О.Бабенка ще на початку ХХ ст., а у колекції музею вони склали незначну кількість, бо більша частина музейної збірки загинула у роки Вітчизняної війни. Не дивно, що потреби поповнення колекції викликали інтерес зав.відділу археології музею В.Г.Бородуліна до салтівських старожитностей біля Верхньосалтівського археологічного комплексу (Вовчанський район Харківської області).

У 1981 р. співробітники відділу археології ХІМ під керівництвом В.Г.Бородуліна провели археологічні розвідки вздовж правого берега Печенізьського водосховища, з метою обстеження стану Верхньосалтівського археологічного комплексу. Тоді було зібрано підйомні матеріали з району с.Верхній Салтів — ліпний горщик, жорно, риболовне грузило, пряслиця, зроблені зі спінок амфор, залізні черешкові ножі VIII-X ст. (колекція музею — Арх.131/3-9). При обстеженні селища VIII-X ст. біля с.Верхній Салтів були знайдені бронзовий дроговий браслет та скляна намистина синього кольору (Арх.131/10, 11). Обстеження схилів Нетечинського яру дозволило виявити зруйновану катакомбу салтівської культури. З неї були вилучені наступні речі: два залізні ножа, два бронзових литих бубонця, два бронзових дроговних браслета, вісім скляних намистин, гончарний лискований глечик (Арх.131/12-19).

У 1982 р. археологічна експедиція музею розпочала охоронні дослідження катакомбного могильника в с.Старий Салтів, котрі було продовжено в наступному році, разом із Середньовічною археологічною експедицією Харківського державного університету під керівництвом В.К.Міхеєва. За два роки на могильнику розкопано 17 катакомбних поховань та одне поховання коня (похов. №6) і отримано 3369 предметів музейного значення у вигляді прикрас, амулетів, знарядь праці, зразків озброєння, кінського спорядження тощо (Арх.132, 133).

З 1984 р. розпочалися охоронні дослідження частини Верхньосалтівського (головного) катакомбного могильника, що розташовувався на південно-західних схилах Капіносогового яру. Території по схилу були передані під ділянки дачного кооперативу "Едельвейс". За польовий сезон 1984 р. експедицією музею розкопано 24 катакомбних поховання та одне поховання коня. У цьому ж році на Старосалтівському могильнику була врятована від руйнації ще одна катакомба (№19). Наслідком польового сезону 1984 р. стало надходження до фондів ХІМ 3099 експонатів (Арх.135).

У наступному (1985 р.) археологи музею продовжили охоронні роботи на Старосалтівському могиль-

нику. Одночасно проводилися дослідження на Верхньосалтівському (головному) могильнику. Того ж року на Старосалтівському могильнику було розкопано 3 катакомбних поховання (№№20-22). Речі, що були вилучені з цих поховань у кількості 736 од., склали колекцію Арх.137 фондів відділу археології. На Верхньосалтівському (головному) могильнику були досліджені 26 катакомбних (№№25-40), два ґрунтових (№№1, 2) поховання та одне (№2) поховання коня. У фонди музею, таким чином, надійшло ще 1769 предметів салтівської археологічної культури (Арх.138).

Роботи у 1986 р. експедицією музею проводилися під керівництвом В.Г.Бородуліна тільки на Верхньосалтівському (головному) могильнику. За польовий сезон на могильнику було розкопано 21 катакомбне поховання (№№41-61), поряд з якими було виявлено ще 8 поховань у ґрунтових ямах (№№3-10) та два поховання коней (№№3, 40). До фондів надійшло 3596 предметів музейного значення (Арх.139). Великий інтерес викликали поховання коней, що містили численні прикраси кінського спорядження у супроводі позолочених кінських начольників.

Польовий сезон 1987 р. розпочався для експедиції музею з охоронних робіт, що проводилися на території військового полігону ХВВУТ, де було виявлено кілька зруйнованих катакомб. За час рятувних робіт розкопано 13 катакомбних поховань (№№1-13), з яких походило 1218 од. речей матеріальної культури аланського населення Хозарського каганату (Арх.141). Цьогорічні роботи продовжувалися дослідженнями катакомбних поховань на Верхньосалтівському (головному) могильнику. Досліджено 8 катакомбних (№№62-70) та 3 (№№11-13) ямних поховання. До колекції надійшло 2173 експонати (Арх.142).

У 1988 р. продовжене дослідження Верхньосалтівського (головного) катакомбного могильника. На могильнику досліджені чотири катакомби (№№71-74) та чотири поховання у ґрунтових ямах (№№14-17). На цьому вивчення салтівських старожитностей поблизу с.Верхній Салтів не припинилися. У цьому ж польовому сезоні розпочаті роботи на Верхньосалтівському III катакомбному могильнику, який знаходиться в лісі, на північ від с.Верхній Салтів, на схилах правого берега Печенізького водосховища. Роботи велися на ділянці могильника поряд з розкопками експедиції Інституту археології АН УРСР 1967 р., закладеними під керівництвом Д.Т.Березовця. Тут було виявлено три катакомбні поховання (№№1-3) та два поховання коней у окремих ґрунтових ямах (№№1, 2). За результатами польового сезону до фондів музею надійшло 1084 предмети музейного значення (Арх.144).

Головною метою археологічної експедиції 1989 р. під керівництвом В.Г.Бородуліна стали обстеження території на схилах Капіносогового яру, що належали дачному кооперативу "Ізумруд", та продовження охоронних робіт на Верхньосалтівському III катакомбному могильнику. За польовий сезон співробітниками музею роз-

копано два катакомбних поховання (№№75, 76) на Верхньосалтівському (головному) могильнику, 9 катакомб (№№ 4-12), чотири поховання у ґрунтових ямах (№№ 1-4) та одна яма з кінським похованням на Верхньосалтівському III могильнику. У той же час випадково відкритий Верхньосалтівський IV катакомбний могильник, що розташовується на східних схилах Нечетинського яру, за 500 м на північ від Верхнього Салтова, біля молочно-товарних ферм колгоспу "Україна". Тоді ж на цьому могильнику було досліджено 7 катакомбних поховань (№№ 1-7). Результатом археологічних робіт 1989 р. стало поповнення збірки археологічної колекції музею ще 1370 експонатами (Арх.144).

Роботи 1990 р. співробітниками музею проводились тільки на Верхньосалтівському IV катакомбному могильнику. Нечисленним складом експедиції на чолі з В.Г.Бородуліним було розкопано 10 катакомб (№№ 8-17) та отримано 1037 предметів салтівської археологічної культури, з яких 96 — з дорогоцінних металів (срібла і золота) (Арх.145).

У 1991 та 1992 рр. роботи проводилися тільки на Верхньосалтівському III катакомбному могильнику. За два польові сезони на могильнику досліджено 13 катакомб (№№ 13-25) та два (№№ 5, 6) поховання у ґрунтових ямах. Таким чином, до фондів музею 1991 р. надійшло 330 (Арх.146), а у 1992 р. — 1056 (Арх.147) експонатів, що пов'язані з аланським населенням Хозарського каганату.

Польовий сезон 1993 р. експедиція музею вже під керівництвом автора проводила обстеження Нетайлівського ґрунтового могильника салтівської культури з метою встановлення меж некрополя. Могильник розташований на першій надзаплавній терасі лівого берега Печенізького водосховища, навпроти Верхньосалтівського археологічного комплексу. Співробітниками музею встановлена південна межа Нетайлівського могильника та досліджено 12 поховань у ґрунтових ямах (№№ 174-185). Внаслідок цих робіт музей отримав 194 експонати (Арх.148).

Повнення охоронних розкопок у 1995 р. на Рубежанському катакомбному могильнику пов'язане з тим, що при проведенні земляних робіт на військовому полігоні Училища Національної гвардії України були виявлені шість могильних плям. Археологічні дослідження показали, що вони відповідали п'яти катакомбним похованням (№№14-18) та одному похованню коня, здійсненому у звичайній ґрунтовій ямі. Речі, що були знайдені в цих поховальних комплексах, поповнили археологічну збірку музею на 270 предметів (Арх.150).

У 1997-2000 рр. археологічна експедиція музею поновила охоронні дослідження Верхньосалтівського IV катакомбного могильника. За ці роки співробітники музею розкопали 30 катакомб (№№ 28-41, 43-58) та одне (№42) поховання у ґрунтовій ямі. Всього під час цих робіт до фондів музею надійшло 3834 предмети, з яких близько 500 були виготовлені зі срібла (Арх.157, 159, 159А). Ще 10 катакомб (№№ 18-27) на цьому могильнику було досліджено археологічною експедицією

Харківського педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди під керівництвом В.В.Колоди. Речі з цих розкопок зберігаються в Археологічній лабораторії педагогічного університету.

Таким чином, археологічна колекція старожитностей салтівської археологічної культури VIII - першої половини X ст. налічує понад 25 тисяч експонатів, що складають інвентар 197 катакомбних, 36 ямних поховань та 9 поховань коней в окремих ґрунтових ямах. Значна кількість з них походить з катакомбних поховань всесвітньо відомого Верхньосалтівського археологічного комплексу, з відкриттям якого, напередодні XII Археологічного з'їзду у Харкові, розпочалося вже 100-річне вивчення салтівської археологічної культури. Харківський історичний музей на сучасний момент володіє найбільшою збіркою салтівських старожитностей, що походять з поховальних пам'яток аланського компонента салтівської культури.

## Література

1. Аксенов В.С. Старосалтовский катакомбный могильник // *Vita antiqua*. — К.: Есс, 1999. — №2. — С.137-149.
2. Аксенов В.С. Исследование салтовского могильника у с.Рубежное на Харьковщине // *Древности-1996: Харьковский историко-археологический ежегодник*. — Харьков: Бизнес Информ, 1997. — С.162-164.
3. Аксенов В.С. Исследования Верхне-Салтовского катакомбного могильника // *АВУ 1997-1998 рр.* — К.: вид. ІА НАНУ, 1998. — С.49-50; Аксенов В.С. Исследование Верхне-Салтовского катакомбного могильника // *АВУ 1999-2000 рр.* — К.: ІА НАНУ, 2001. — С.3-5; Аксенов В.С. Исследования Верхнесалтовского катакомбного могильника в 1997 г. // *Древности — 1998-1999: Харьковский историко-археологический ежегодник*. — Харьков: Бизнес Информ, 2000. — С.218-220.

Аксенов В.С.

### АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПАМЯТНИКОВ САЛТОВСКОЙ КУЛЬТУРЫ 80-90-е гг. В ХАРЬКОВСКОМ ИСТОРИЧЕСКОМ МУЗЕЕ

Резюме

Масштабные исследования салтовских древностей археологической экспедицией Харьковского исторического музея началась с 1981 года. За 20 лет музеем проводились исследования катакомбных могильников у сс.Рубежное, Старый Салтов, Верхнесалтовского (основного), Верхнесалтовского III, Верхнесалтовского IV катакомбных могильников, Нетайловского ґрунтового могильника. Всего фонды музея насчитывают более 25 тыс. экспонатов, связанных с аланским вариантом салтовской культуры второй половины VIII - первой половины X вв.

01.04.2002.